

CIGALAZÂDE YUSUF SİNAN PAŞA'NIN ŞARK SEFERİ İÇİN TOPHÂNE-İ ÂMİRE'DE HAZIRLANAN TOPLAR VE TOPHÂNE-İ ÂMİRE'NİN 1012 (1604) YILI GELİR-GİDER MUHASEBESİ

Salim Aydıız

Osmanlılar, ondördüncü asrın ortalarından itibaren Balkanlar ve Avrupa devletleri ile yaptıkları askerî temaslar sonucunda yeni bir savaş aracı olarak ateşli silahları yakından tanıma imkanını bulmuşlardır. Ancak ne var ki, Osmanlıların bu silahlarla ne zaman ve nasıl karşılaştıkları ve bunları ne kadar süre sonra imal ettikleri veya kullandıkları henüz tam olarak cevaplanabilmiş değildir. Bu silahların ortaya çıkışı ve Balkanlar'daki yayılışına paralel bir değerlendirme yapıldığında, ondördüncü yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıların top ve tüfeği tanyıp-kullandığı ve imal ettiği genellikle kabul edilmektedir.¹

Osmanlı padişahları ve devlet ricalî Avrupa devletlerinin güçlü orduları ve iyi tahkim edilmiş kaleleri karşısında galip gelmenin bu silahları etkin ve iyi bir şekilde kullanmadan geçtiğini kısa sürede keşfederek, bu silahları imal etme zarûretini duydular. Bu maksatla ilk olarak II. Murad döneminde (1421-1451) Edirne'de bir tophâne kurdular.² İstanbul'un fethinden sonra da İstanbul'da, imparatorluğun en büyük tophânesini inşa ettiler.³

- 1 İsmail Hami Danişmend, Şikarî'nin *Karaman Tarihi*'ne istinadla, Osmanlıların 1364'te Bursa'da demir bir top döktüklerini ve 1387'de Karamanlılara karşı kullandıklarını belirtmektedir (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, I, 73). Paul Wittek ise bu tarihi oldukça erken bulur ve Osmanlıların ancak 1424'den itibaren top kullandıklarını kabul eder (Wittek'in "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans" başlıklı yazısı için bkz. David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: a Challenge to a Mediaeval Society*, London 1956, s.142). Buna karşın Carlo M. Cipollo ise Wittek'in bu görüşünün kabul edilmesinin zor olduğunu; Danişmend'in verdiği mezkur ifadelerin doğru olduğunu, zira Osmanlıların 1368'de Hindistan'dan top ithal ettiklerinin güvenilir kaynaklarda zikredildiğini ifade eder (*Guns Sails and Empires 1400-1700*, London 1956, s. 90-91). Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batı'da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi - Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, Yay. Haz. E. İhsanoğlu, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1992, s. 123-128; Aynı müellif, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul 1996, s. 205-207; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, II, Ankara 1988, s.35; Gabor Agoston, "15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar", *Toplumsal Tarih*, Sayı 18, 1995, 11; Müteba İlgürel, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 285-293. Konu ile ilgili son bir araştırma için bkz. İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmir'e'de Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı*'nda yayınlanacak makale.
- 2 M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), IV, M.E.B., İstanbul 1977, s.111, 116; P. L. İncioyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası" (terc. H. D. Andreasyan), *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* (GAAD), Sayı 2-3, 1974, 30; S. İlgürel, "Hibri'nin "Enisü'l-Müsâmirin"ı", GAAD, Sayı 2-3, 1974, 141.
- 3 Fatih Sultan Mehmed, Tophâne'nin yanında bir de topçu kışlası yaptırmıştır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, İstanbul 1314, s. 439; Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1952,

Tophâne-i Âmire

Hafız Hüseyin Ayyansarayî (öl.1787), bir rivayete göre fetihten önce burada bir Tophâne bulunduğunu ve Osmanlılar tarafından tekrar ihya edildiğini, diğer bir rivayete göre de buranın Osmanlı padişahları tarafından inşa edildiğini ve zamanla genişletilerek büyütüldüğünü ifade etmektedir.⁴ Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) fetihten sonra giriştiği büyük imar faaliyetleri arasında Tophâne'den bahis edilmemesinden,⁵ ayrıca Galata surlarının bu tarafa açılan kapısının isminin daha önceden de "Topkapısı" olduğundan hareket eden bazı Batılı tarihçiler, Cenevizliler'e ait bir Tophâne'nin Fatih tarafından personeliyle birlikte faaliyetine devam ettirildiğini öne sürmektedirler.⁶

Argyropolis (Gümüş şehri) olarak adlandırılan Tophâne bölgesinde Bizans dönemine ait iki kilise/manastır bulunmaktaydı. Gerçekten Cristoforo Boundelmonti'nin (öl. 1422) yaptığı İstanbul haritasında da açıkça görüldüğü gibi,⁷ Galata'nın surdışı civarında iki manastır yer almaktadır.⁸ Bazı Batılı seyyahların ifadesine göre Fatih Sultan Mehmed Tophâne'yi bu manastırlardan birisinin temelleri ve harabeleri üzerine yaptırmıştır.⁹ Fetih sonrası imar

s. 259; W. Müller-Wiener, "15-19 Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathâne ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi - Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, Yay. Haz. E. İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 60; P. Anton Deither, *Boğaziçi ve İstanbul* (çev. Ü. Öztürk), İstanbul 1993, s. 77; J. Freely, *The Bosphorus*, İstanbul 1993, s. 23.

- 4 Hafız Hüseyin Ayyansarayî, II, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul 1281, s.58. Tophâne-i Amire'nin kuruluşunun fetihten önce mi sonra mı olduğuna dair tartışmalar "Tophâne-i Amire ve Osmanlılarda Top Dökümü" adlı doktora çalışmamızın (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, Danışman: E. İhsanoğlu) birinci bölümünde geniş bir şekilde ele alınmış ve sonuç itibarıyla Tophâne-i Amire'nin ilk defa Osmanlılar tarafından inşa edildiği ortaya konmuştur.
- 5 Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki imar faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Oktay Aslanapa, "Bugünkü Türk İstanbul'un Kurucusu Fatih Sultan Mehmed", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, s.11-18.
- 6 Gabor Agoston, Colin J. Heywood'a istinadla fetihten önce Cenevizlilerin Tophâne'nin bulunduğu yerde top döküklerini ve dolayısıyla Fatih'in burayı devraldığını ve faaliyetini sürdürdüğünü ileri sürmektedir (Agoston, a. g. m., s. 14). *Wavrin Kroniği*'ne dayanan bu iddia ne Batı ve ne de Osmanlı kroniklerinde geçmeyip, Tophâne'nin Fatih tarafından inşa edildiğini kabul eder. Agoston, Tophâne'de çalışan çok sayıda Avrupalı zanaatkarın bulunmasının bu tezi desteklediğini de ileri sürmektedir (Agoston, a. g. makale, s. 14). Fakat bu doğru değildir. Zira Tophâne'de çok sayıda Avrupalı zanaatkar bulunduğunu dair elde kesin deliller bulunmamaktadır. Bir kısım Hıristiyan usta ve esirin burada çalışması tophänenin Cenevizliler'den kaldığı göstermez. Zira Evliya Çelebi'nin de bahsettiği gibi Kanuni ve daha önceki Osmanlı sultanları Avrupa ve Balkanların çeşitli yerlerinden usta ve teknisyenleri burada çalışmak üzere davet etmiş ve bunların yanında Türk ustalarının yetişmesini sağlamışlardır. Ayrıca donanma ve tersanede olduğu gibi Tophâne'de de çok sayıda Avrupalı esir ve Osmanlı tebasından olan zimmîler ücretli olarak çeşitli işlerde çalıştırılmaktaydı (*Seyahatnâme*, I, s.436). Çalıştırılan esir topçu ve cebecilere günde 8-12 akçe verilmekteydi. Paul Rycout, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1668, s. 200-201.
- 7 Bu harita için bkz. Ek. 2.
- 8 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s. 15-16, 119.
- 9 Aramon, Tophâne'nin Saint Alexander kilisesinin yıkılarak üzerine inşa edildiğini yazmıştır: Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon* (Paris 1759), dipnotlu tıpkıbasım Paris 1887, s. 38. Çelik Gülersoy,

faaliyetleri arasında Tophâne'nin zikredilmemesi, hem yeni bir bina yapılmamış olması hem de binanın Kanunî dönemindeki kadar muhteşem olmaması ile izah edilebilir.

Bina, küçük olmasından ve artan ihtiyaca cevap verememesinden dolayı II. Bayezid döneminde (1481-1512) yeni topçu kışlalarının ilavesiyle genişletilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Tophâne'de oldukça büyük toplar dökülmesine¹⁰ rağmen binada herhangi bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır. Gittikçe artan ihtiyaca cevap verebilmek için sürekli çalışan ve imparatorluğun en büyük askerî sanayi ve teknoloji merkezi haline gelen Tophâne, Kânunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) yıkılarak yeniden ve daha büyük tarzda inşa edilmiştir.¹¹ Evliyâ Çelebi'nin tasvirine göre kale gibi sağlam ve büyük bir yapı olan bu yeni Tophâne'nin üstü ahşap kaplı idi. Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Tophâne'de çalıştırılmak üzere yerli ustalar yanında "kafiristandan yarar topçular getirdiğini" de ifade etmektedir.¹² Tophâne kârhânesinde 2 büyük tunç fırını mevcuttu. Tournefort da, Tophâne'nin iki kubbeli bir yapı olduğunu belirtmektedir.¹³ Matrakçı Nasuh'un (öl. 1564) 1530'lu yıllarda çizdiği İstanbul planında Tophâne-i Amire binasının üç kubbeli olduğu görülmektedir.¹⁴ Kanunî Sultan Süleyman tarafından yıktırılan bu üç kubbeli binanın yerine iki kubbeli ve daha büyük bir bina yaptırılmış olup, onaltıncı asrın ikinci yarısından itibaren

burada bir Apollon Mabedi'nin ve bir de St. Irène veya "Hadrien ve Natalie Kilisesi"nin bulunduğunu belirterek topçu kışlalarının bu kiliselerden ikincisinin yerinde inşa edildiğini ileri sürmüştür: "Son 400 Yılda Tophâne Semti", *VIII. T. T. Kongresi* (11-15 Ekim 1976), III, Ankara 1983, s.1637.

- 10 Yavuz Sultan Selim döneminde dökülen iki büyük top halen İstanbul Deniz Müzesi bahçesinde sergilenmektedir (Envanter Nr. 2504 ve 353). Bunlar, muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi için dökülmüştür. Yavuz döneminde dökülen iki büyük darben topu (müzede ki toplar olabilir) hakkında Kapudan Cafer Bey'in yazdığı bir arıza Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Nr. E. 6608'de bulunmaktadır. Bu belge hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şahabettin Tekindağ, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arızası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (BTTD), II/7, 1968, 66-70; J. L. Bacqué-Grammont, "Soutien Logistique et Présence Navale Ottomane en Méditerranée en 1517", *Revue de L'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 39, 1985, 7-34. Yavuz dönemi topları hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, "Sultan Selim'in Eşsiz Topu", *Tarih Hazinesi*, III, 1950, 107-109; ve "Kanunî'nin Topları", *Tarih Hazinesi*, IX, 1951, 419-422; Turgut Işıksal, "Eski Türk Topları ve İstanbul Tophâne'sinde Bulunan Bir Kayıt Defteri", *BTTD*, I/1, 1967, 68-70 ve *BTTD*, I/2, 72-76.
- 11 Bu esnada sadece dökümhâne kısmı yeniden yapılmış, Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde yapılmış olan topçu kışlalarına da yeni ilaveler yapılmıştır (*Seyahatnâme*, I, s. 439). Tophâne-i Amire'nin 1745 yılında yapılmış binasını ve çevresindeki bulunan topçu kışlalarını gösteren ondokuzuncu yüzyılın başlarında yapılmış bir gravür için bkz. Ek. 4.
- 12 *Seyahatnâme*, I, s.436; Ahmed Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, İstanbul 1315, s. 366; J. Maurand'ın seyahatnamesinde de burada 40-50 Almanın çalıştığı belirtilmektedir (*Itinéraire de Jérôme Mauvand d'Antibes à Constantinople (1544)*, Paris 1901, s. 204). 1547-1555 yılları arasında İstanbul'da bulunan Aramon, Tophâne'de başta İspanyol, Fransız ve Cenevizli olmak dünyanın çeşitli milletlerinden insanların çalışmakta olduklarını belirtir (*Le voyage de Monsieur d'Aramon*, s. 38).
- 13 Kömürçüyan, a.g.e., s.260.
- 14 Matrakçı Nasuh, *Beyân-i Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, nşr. H. G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 1976, s.9^a; Doğan Kuban, *İstanbul, An Urban History*, İstanbul 1996, s. 249. Bkz. Ek. 3.

çizilmiş olan İstanbul planlarında bu kubbeler açıkça farkedilmektedir.¹⁵ Nitekim, Evliya Çelebi'nin tarif ettiği Tophâne külliyesi, top kârhanesi (dökümhâne), topçular asitanesi, marangozhâne gibi kısımlarından meydana gelmektedir.¹⁶

Tophâne-i Âmire, Osmanlıların en büyük top döküm yeri olmasına rağmen tek döküm yeri değildi. Henüz II. Murad devrinde bile seyyar dökümhanelerde top dökülebildiği gibi Edirne, Belgrad, Avlonya, Semendire'de de top döküm merkezleri bulunmaktaydı.

Tophâne-i Âmire'nin 1012 (1604) yılı muhasebesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî devlet bütçesi yanında, eyaletler ve diğer müesseselerin de ayrı bütçelerinin var olduğu bilinmektedir.¹⁷ Tophâne bütçeleri, bütün diğer Osmanlı bütçelerinde olduğu gibi ait oldukları süre içerisinde tahsil edilen gelirleri ve kullanılan malzemenin miktarı ile yapılan masrafları kaydetmekte¹⁸ ve ayrıca bünyesindeki faaliyetler konusunda da önemli birçok bilgiler ihtivâ etmektedir. Klasik bütçe modelinde olan bu defterler, gelirler (asl-ı mâl), giderler (vuzia min zâlîke) ve kalan (el-bâki) bölümlerinden oluşur. Muhasebesini verdiğimiz bu defter, diğerlerinden farklı olarak bu kısımları iki ayrı şekilde vermiştir. Burada akçe cinsinden olan gelir-gider muhasebesi ile kantar cinsinden olan muhasebe, iki ayrı kısımda bulunmaktadır.

Cıgalazâde Sinan Paşa'nın İran seferi ile ilgili olarak tutulan bu Tophâne defteri 10 Şaban - 26 Zilhicce 1012 (12 Ocak-26 Mayıs 1604) tarihleri arasında ait 4 ay 16 günlük bir dönemi kapsamaktadır.¹⁹ Defter, onyedinci yüzyılın ilk çeyreğine ait ilk Tophâne bütçelerindendir. Söz konusu bu defter, Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver tasnifi 2515 numarada kayıtlı, 16 sahife, 15 x 42 cm eb'adında ve 1-11. sayfeleri arasında yer almaktadır.²⁰ Başında nesih ile yazılmış bir telhis, 2-4. sayfeleri arasında icmâl muhasebe, 8-11. sayfeler arasında da mufassal muhasebe bulunmaktadır. Defterin 5-7. sayfeleri boştur. Muhasebe, Tophâne nâzırı Nakkaş Hasan Paşa ile emîn Hasan (b.) Abdullah'ın nezareti

- 15 Mesela, Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserine onaltıncı yüzyıl sonlarında eklenmiş olan bir İstanbul planında, Tophâne-i Amire iki kubbeli olarak görülmektedir. Bkz. Ek 5. Tophâne-i Amire, onaltıncı yüzyıl sonlarına doğru çizilmiş olan ve *Hünernâme* içinde yer alan Nakkaş Osman'a ait bir diğer İstanbul planında da iki kubbeli olarak çizilmiştir. Bkz. Ek 6.
- 16 *Seyahatnâme*, I, s.436-44; Ahmet Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, İstanbul 1315, s. 362-373.
- 17 Osmanlı Devleti bütçeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu 'Bütçe'lerine Dair Notlar", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVI/1-4, 1955, 238-250.
- 18 Osmanlı bütçeleri modern anlamdaki bütçeler gibi geleceğe ait bir taslak değil, geçmiş döneme âid gelir-giderlerin hesabını verir. Bütçelerdeki bu özellikler hakkında daha fazla malumat için bkz. Barkan, "Osmanlı Bütçelerine Dair Notlar", s. 241-242.
- 19 Başbakanlık Arşivi (BA), Mâliyeden Müdevver Defterler (MMD), Nr. 2515, s. 2-11.
- 20 Bu defterin fotokopisi için bkz. Ek.1.

altında dökülen topları ve Tophâne'de yapılan diğer masraflar ve faaliyetleri göstermektedir. Bu muhasebeden anlaşıldığına göre şark seferi ve Özi kalesi için 2 şakaloz,²¹ 46 şâhî darbzen,²² 4 kolomborna²³ topu ile 70 top kepçesi dökülmüş ve bunlar için 533 kantar bakır, tunç ve kalay malzeme kullanılmıştır.

Defterde ismi zikredilmemekle birlikte bu tarihte topçubaşı Mustafa Ağa'dır (öl. 1013/1604-5).²⁴ Defterin başında bulunan telhise göre bu dönemde Tophâne nazırı, I.Ahmed devri (1603-1617) kubbe-vezirlerinden ve sabık yeniçeri ağası²⁵ olan kapucubaşı Nakkaş Hasan Ağa'dır.²⁶ Ağa, bu göreve Cemaziyelâhır 1012'de (Kasım 1603) tayin edilmiştir.²⁷ Kendisi üç sene sonra Ramazan 1014'te (Ocak 1606) de 120 kıta şâhî darbzen topu dökülmesi için yine Tophâne nazırı olarak tayin edilmiştir.²⁸ Bütçeyi ebnâ-i sipahiyân cemaâtinden Hasan (b.) Abdullah düzenlemiş ve Tophâne kâtibi Bosnalı İbrahim yazmıştır.²⁹ Bütçenin başında bulunan telhisten anlaşıldığına göre, bütçe 18 Cemaziyelevvel 1014 (1 Ekim 1605) tarihinde sadarete arz olunmuş ve 16 Cemaziyelevvel 1014'te (29 Eylül 1605) sureti verilmiştir. 29 Cemaziyelevvel 1015'te (2 Ekim 1606) Hasan Halife eliyle takdim edilmiştir.

- 21 Osmanlı ordusunda kullanılan toplardan biri olup darbzen den büyük ve prangıdan küçüktür. Çakaloz, sakaloz ve şakloz olarak da kullanılır (Mithad Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.69). Sakaloz ismi Macarca Szakallas kelimesinden gelmekte olup bir çeşit top adıdır. V.J. Parry, "Barud," *Encyclopaedia of Islam* (Eİ²), New Edition, II, Leiden, Brill, 1977, s. 1062-3.
- 22 Şâhî darbzen, Osmanlı ordusunda kullanılan ortalama 8 kantar ağırlığında (421 kg.) bir cins toptur (MMD, Nr.7668). Şâhî topların gülleleri bir okka (1 200 kg.) kadar olup daha ziyade piyade ve dağ topu vazifesini göürdü (*Osmanlı Tarih Lügati*, s. 372). Bu sefer için yaptırılan 46 adet şâhî darbzenlerden her biri on kantar (540 kg.) ağırlığında idi.
- 23 Kolomborna, boyu on karış uzunluğunda olan orta çaplı top. Uzun menzilli olup, ahşap savaş gemilerinde kullanılmıştır. İki parçadan yaptıkları da vardır. Gemilerin baş ve kıçlarına da konurdu. Kaynaklarda *kolunburna*, *kolumburna*, *kolunburına*, *kolumburına* ve *kolunburuna* gibi farklı okunuşları bulunmakta olup, aslı kesin olarak belli değildir. İspanyolca *culebrina*, Provençal dilinde *colobrina*, Fransızca'da *couleuvrine* kelimeleri de yakın şekilde telaffuz edilmektedir (Henry and Renee Kahane-Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, Urbana 1958, Nr. 210; Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul 1989, s.1112; Ali Seydi, *Resimli Kâmûs-ı Osmanî*, III, İstanbul 1327, s.825; Ahmet Vefik, *Lehçe-i Osmanî*, I, İstanbul 1306, s.663; *Seyahatnâme*, II, s.151).
- 24 *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi* (tahkik: Ziya Yılmaz), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1990, s. 306, 341.
- 25 1012 yılı Ramazan ayında yeniçeri ağası olmuş ve Zilkadesinde ayrılmıştır. Bkz. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, İstanbul 1316, s.773.
- 26 BA, MMD, Nr. 2515, s. 1.
- 27 *Topçular Kâtibi*, s. 301.
- 28 *Topçular Kâtibi*, s. 363.
- 29 Tophâne kâtibi kârhâneye ait künye defterlerini tutar ve topçuluğa ait malzeme defterlerini hazırlayıp tanzim ederdi. Sermet Muhtar, *Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber*, II, İstanbul 1922, s. 25.

Cıgalazâde Sinan Paşa'nın şark seferi

1603 senesinde vefat eden Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) yerine oğlu I. Sultan Ahmed (1603-1617) tahta geçmiştir. Onun tahta çıktığı gün Kaptan-ı Deryâ Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa (öl. 1014/1606) donanma ile Akdeniz seferinden dönmüştür. Paşa, bir müddet sonra Celâlî ve şark seferine kapudânlık vazifesi üzerinde kalmak şartıyla serdâr tayin edilmiş, 4 Ramazan 1012 (4 Şubat 1604)³⁰ ve 17 Muharrem 1013'te (15 Haziran 1604) ordu ile birlikte Üsküdar'dan yola çıkmıştır. Bu esnada Vezîriâzam Ali Paşa da Avusturya cephesine serdar tayin edildiğinden dolayı, iki cephede³¹ harp yapma durumunda kaldığından muhârib kuvvetler ikiye taksim edilmiştir. Cıgalazâde'nin hissesine silâhdarlar, sol bölük efradı ile Anadolu, Karaman, Sivas beylerbeyleri, Maraş, Erzurum, Halep, Şam, Rakka, Diyarbekir ve Van eyaleti zâimleri düşmüştür.³² Sinan Paşa'nın ordusunda toplam onbin yeniçeri, bin cebeci, beşyüz topçu ve dört yüz top arabacı bulunmaktaydı.³³

Topçular Kâtibi'ne göre sefer için götürülen mühimmat şunlardır: 20 adet bacaloşka topu³⁴ kundağı, altmış adet tekerlek, döşeme tahta-i kebîr ve 15 adet demir dingil, kefçe-i nühâs ve pomağa ve demir kundaklar ve yedek (urgan). Ayrıca 15 000 dane bacaloşka, 5000 dane kolomborna, 5000 şâhî darbzen³⁵ ve 4000 miyane darbzen yuvalağı (güllesi). Bunlardan başka rişte-i penbe (pamuk ipliği) ve tomar³⁶ ve sırik ve diğer malzemeler de vardır.³⁷ Sefer için tayin olunan bu mühimmât, Trabzon'a oradan da Erzurum'a nakledilmek üzere İstanbul'da gemilere yüklenmiştir.³⁸ Erzurum'da bulunan Nüzûl emîni Abdüllatif Efendi, şark

-
- 30 Topçular Kâtibi Abdülkadir, Zilkade 1012'de tayin edildiğini belirtir (*Topçular Kâtibi*, s. 309, 1171). Ancak Naimâ ve Kâtib Çelebi 4 Şubat 1604 tarihinde hemfikirlerdir. Danişmend de bu tarihi esas almıştır. Danişmend, *Kronoloji*, III, s.232-233. Ayrıca, Sinan Paşa'ya hitâben 1 Şevval 1013 tarihinde gönderilen bir hüküm için bkz. BA, Mühimme Defteri, Nr. 75, s. 174 ve Orhonlu, *Telhisler*, s. 88-89.
- 31 1593-1606 Osmanlı-Avusturya harbi için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Wien 1988.
- 32 Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebeleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 270.
- 33 Sinan Paşa'nın bu seferdeki başarısızlığını Solakzade şu şekilde anlatır: "Bu sâl-i meymenet-meâlde kapudan olan Cıgalazâde Sinan Paşa diyâr-ı şark dafâlet-arka iki yılda bile yüz aklığı idemeyüb âhiru'l-emr ikinci senede cümle ordu-yu hümâyunu kızılbaşu bırakarak firar idüp bir mertebe rüsvâyılık olmuştur ki ta'biri kabil değildir. Ahar mâzul olup bu kahr ile kendüsü dahi libâs-ı hayattan âri olmuştur", *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 675.
- 34 Kale döğmede kullanılan büyük çaplı toplardan birisidir (*Lingua Franca*, Nr. 81).
- 35 50 dirhemden 2 okkaya kadar gülle atan top. Şâhî, miyane ve küçük diye üç çeşidi vardır. Her bir şâhî darbzen için üç topçu görevlendirilirdi (*Topçular Kâtibi*, s. 354).
- 36 Tomar: Yunanca bir kelime olup topların haznelerine gülleyi sürmekte veya sıkışmış gülleyi çıkarmakta kullanılan bir gönderdir (*Lingua Franca*, Nr. 860; *İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü*, Ankara 1956, s. 349; Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, İstanbul 1943, s. 384).
- 37 *Topçular Kâtibi*, s. 309-310.
- 38 *Topçular Kâtibi*, s. 310.

seferi için önceden sipariş edilen malzemelerin yanında arabalarıyla birlikte yüz aded şâhî ve yirmi aded miyâne darbzen hazırlamıştır.³⁹ Topçular Kâtibi, İstanbul'dan hareket eden ordunun başına şâhî darbzenler dizildiğini söylemekte ancak ordudaki topların sayısı hakkında bilgi vermemektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi Sinan Paşa'nın İran seferine serdar tayini 4 Ramazan 1012 (4 şubat 1604), sefer için Üsküdar'dan ayrılması ise 7 Muharrem 1013'te (5 Haziran 1604) vuku bulmuştur. Muhasebe defteri ise daha önce de belirtildiği gibi, 10 şaban 1012 tarihinde başlayıp 26 Zilhicce 1012 tarihinde sona ermektedir. Devam etmekte olan İran seferinin bu ikinci safhasının⁴⁰ hazırlıkları Sinan Paşa'nın serdar tayin edilmesinden yaklaşık bir ay kadar önce başlamış ve onun Üsküdar'dan hareket etmesinden 10 gün kadar önce de sona ermiştir. Nakkaş Hasan Ağa'nın Tophâne'ye nâzır tayin edilmesi ise Cemaziyelâhir ayında olmuştur. Şaban ayında başlayan top dökme hazırlıkları Ramazan bayramına kadar sürmüş ve toplar Veziriâzam Ali Paşa'nın da nezaretiyle bayramdan sonra dökülmüştür.⁴¹ Buna göre iki ay hazırlık, iki ay da döküm dönemi olmak üzere toplam 4 ay kadar süre zarfında tüm hazırlıklar tamamlanmıştır.

Ordu seferde iken toplar için gerekli olan gomana⁴² ve palamarlar⁴³ ve resen-i tîre (pamuk ipliği) Canik Beyi Osman Bey'e sipariş olunmuştur.⁴⁴ Ayrıca, dökülmesi önceden fermân olunan dört bin aded kolomborna ve şâhî darbzen yuvalağı, emîn Halil Bey'in getirdiği üstadlar tarafından Kığı demir madeninde dökürülüp Erzurum'da bekletilmekteydi.⁴⁵

1014/1605-6 yılı kışını Erzurum'da geçiren Cıgalazâde Sinan Paşa⁴⁶, (1605 ilkbaharında) Tebriz yakınlarında bulunan Selmas bölgesine gelerek İran ordusuna birkaç saatlik bir mesafede konaklamıştır. Ancak maiyetindeki komutanlardan Sefer Paşa'nın küçük bir zaferinden başka başarı kazanamayan ve Urumiye gölü civarında büyük bir bozguna uğrayan paşa, orduyu dağıtmış, hazine ile beraber bütün topları ve ordugâhtaki ağırlıkları bırakarak az bir kuvvetle önce Van'a daha

39 *Topçular Kâtibi*, s. 310.

40 Osmanlı-İran seferleri üç safhadır. Bunlar sırasıyla şu şekildedir. 1.safha: 985/1577-997/1589; 2.safha: 1012/1603-1021/1612; 3.safha: 1024/1615-1027/1618 (İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1988, s. 55-68).

41 *Topçular Kâtibi*, s. 307.

42 Gomana: gemi halatı (J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Beyrut 1987, s. 1498).

43 Palamar: Gemileri karaya bağlamakta kullanılan kalın halat. Ş.Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317 (yeni basım 1989), s. 346.

44 *Topçular Kâtibi*, s. 314.

45 *Topçular Kâtibi*, s. 314-5.

46 Savaşın 1605 yılı ilkbaharına sarkması üzerine takviye için İstanbul'da 40 adet şâhî, 20 adet miyâne darbzen topu dökülmüş ve gönderilmiştir (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, II, Ankara 1988, s. 89).

sonra da Diyarbekir'e dönmüş ve bir müddet sonra burada 13 Zilkade 1014'de (22 Mart 1606) ölmüştür.⁴⁷

Özi Kalesi

İncelediğimiz defterde, bu esnada Özi kalesine gönderilecek topların muhasebesi de yer almaktadır. Deftere göre, Özi'ye Kefe beylerbeyi Şaban Paşa'nın kadırgasıyla bir miktar top gönderilmiştir. Özi eyaleti⁴⁸ Karadeniz kıyılarını tehdit eden Kazaklar'ın akınlarını durdurmak maksadıyla⁴⁹ Tuna ve Karadeniz'in batı kıyılarındaki Bender, Akkerman ve Bucak sancaklarını da içine alacak şekilde Rumeli Eyaletine bağlı olarak 1593 yılında kurulmuştu.⁵⁰ Karadeniz ve Tuna nehrinin kazak tehlikelerine karşı güvenliği konusunda stratejik bir konumu olan bu eyaletin ekonomik açıdan da büyük bir önemi bulunmaktadır. Nitekim, bu civarda çıkan balık mahsulünden her sene hazineye yüz yük (on milyon) akçe girmektedir. Hem bu gelirin muhafazası ve hem de Kazak akınlarının kontrol altına alınabilmesi için Özi'de henüz kale bulunmadığından, buraya iyi bir kale yapılması gerekmektedir. Şaban Paşa aynı zamanda burada yeni bir kale inşa etmekle de görevlendirilmişti.⁵¹ Şaban Paşa'ya beraberinde götürmesi için mevcut topların yanında yeni toplar dökülmüştür.⁵² Elimizdeki deftere göre dökülen yeni

-
- 47 *Topçular Kâtibi*, s. 309-321; Orhonlu, *Telhisler*, s. 90-91; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyıcı'l-Vukuât*, nşr. N. Çağatay, TTK Yayınları, Ankara 1987, I-II, s.191-3 ve III-IV, s.101; Danişmend, *Kronoloji*, III, s.232-233, 240, 243; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cigalazâde Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), VII, İstanbul 1993, s. 526; B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 274-275.
- 48 Özi (Ocsakow): Dinyeper ırmağının Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan bir Türk kalesi. Silistre eyaleti olarak da isimlendirilir. Osmanlı idaresinde bir eyalet merkezi olan bu şehre Kara-kerman ve Uzunkale isimleri de verilmişti. 150 akçelik bir kaza olup, üç oda cebeci ve üç oda topçu askeri olup yenicherisi yoktu. Bu yerin güvenli olmaması sebebiyle, beylerbeyi Silistre'de ya da Akkerman'da ikamet ederdi. Evliya Çelebi, kaşesinden ve ne zaman yapıldığından bahsetmemektedir. *Seyahatnâme*, V, s. 179-180; S. Soucek, "Özi", *EF²*, VIII, s. 236.
- 49 Başta Kazaklar olmak üzere çeşitli düşmanların saldırılarına maruz kalan Özi'ye 7 Şaban 967'de (16 Mayıs 1560) de beş darben, on nefer topçu, yirmi kantar barut ve elli nefer arabacı gönderilmiştir (BA, *Mühimme Defteri*, Nr. 3. H. 1099).
- 50 Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, XI, 1995, s. 549; Mustafa Bilge, "Akkirman", *DİA*, II, 1989, s. 269.
- 51 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1037/1628 yılında Vezir Hasan Paşa'nın Özi nehri kenarında Özi kalesini yaptığını ve muhafazasını da Hüseyin Paşa'ya bıraktığını belirtir (*Osmanlı Tarihi*, III-1, Ankara 1988, s.176). Mustafa Nuri Paşa ise, Özi Kalesi'nin 1620 senesi civarında onarıldığını ve bu senelerde eyalet yapıldığını belirtir. Nuri Paşa'ya göre, Defterdar Etmekçizâde Ahmed Paşa (öl. 1618), Karadeniz kıyılarını talan eden Kazak eşkiyasının verdiği zararları önlemek için Özi kalesinin tamirine harcanmak üzere vefatından sonra, on milyon akça bırakmıştır. Bu para ile 1620 yılı civarında kale onarılmış ve Özi Eyaleti kurularak başına Gazi İskender Paşa getirilmiştir. (Mustafa Nuri Paşa, *Netâyıcı'l-vukuât*, II, İstanbul 1327, s. 37).
- 52 Vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın konu ile ilgili telhisi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 78-79.

toplardan 3 şâhî darbzen ve 2 kolomborna Özi kalesi için tahsis edilmişti.⁵³ Tophâne'de daha önceden mevcut bulunan sekiz adet taş gülle atar şayka topu, bir adet demir gülle atar sade top ve bir adet şeşhâne⁵⁴ topu da diğer toplarla birlikte Özi'ye gönderilmişti.⁵⁵

Muhasebe defterinin tahlili

Topçubaşı Tophâne'nin ve ordudaki topçuların idaresi, Tophâne nâzırı ise topların zamanında hazırlanması ve sefere yetiştirilmesi, Tophâne emîni de gerekli bütün malzemenin alım ve satımına, Tophâne kâtibi de alınan ve üretilen malzeme ile bütün masrafların defter edilmesi ile görevlidir.

Defterin ilk sahifesinde bulunan telhiste öncelikle Tophâne nâzırı Hasan Paşa'dan bahsedilmektedir. Defterin ihtiva ettiği tarihler verildikten sonra Tophâne-i Amire için mahzen-i amireden ve diğer yerlerden alınan ham bakır, satılan mallar, satın alınan malzeme ve sanatkârlar hakkında genel bilgi verilmektedir. Sonunda ise artan paranın hazîne-i âmireye iade edildiği belirtilir. Deftere göre, Tophâne'nin 1604 yılının dört ay onaltı günlük gelirleri 472 010 akçe, giderleri 367 879 akçe, kalan ise 104 131 akçedir.

53 BA, MMD, Nr. 2515, s. 3.

54 Şeşhâne topu: Yivli top demektir. Yavuz dönemine ait olan ve İstanbul'daki Deniz Müzesi'nde bulunan (dipnot Nr. 9) her iki darbzen topu da yivli toplardandır ve içinde 17 yiv bulunmaktadır. Bu topların yapıldığı tarihten 80 sene kadar sonra da yivli topların yapılması; Yavuz dönemi toplarının yivlerinin sonradan açılmadığını Osmanlıların yivli topları o dönemden beri bildiklerini, dolayısıyla İbrahim Hakkı Konyalı'nın tezini desteklemektedir. Onun görüşüne göre 1856 Kırım savaşı esnasında Hafız Paşa'nın icad ettiği söylenen şeşhâne toplarının tarihi oldukça eskidir. Daha sonra bu topları gören Almanlar düz yiv yerine helezonî yivleri icat etmişler ve bu işi tamamen kendilerine maletmişlerdir ("Yivli Topları Türkler İcad Ettiler", *Yedigün*, Sayı 155, 1936, 21-23). Yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi yivli topun icad eden ve uzun yıllar kullanan Osmanlılar'dır.

55 *Telhistler*, s. 79. Telhiste gönderilen bu toplar için "çokluk makbul toplar değildir" denilerek kalenin önemiyle tenakuz teşkil eden bir durumun içine girilmiş olmaktadır. Her ne kadar Hasan Paşa, öncelikle bu topların gönderilmesini, daha sonra ise bakır mahzeninden beşyüz kantar bakır alınarak yeni topların dökülmesini ve gönderilmesini teklif etmişse de telhisin sonunda "niçe yıllardan berü bunda Tophâne'de durup amele yaramayan toplar bu makule bir mühim kaleye gönderilmekle inşaallahu te'âlâ niçe fâideler müşahade olunur" diyerek tenakuzu devam ettirmiştir. Sultan III. Mehmed de telhisin üzerine "Eyü toplardan verilmeğe rızam yokdur, ednâsı varsa verüle" diyerek bahsedilen tenakuzu devam ettirmektedir. Sadrazamın ve padişahın içine düştüğü bu tenakuz; ordu-yu hümâyûnun hem doğuda ve hem de batıda iki önemli devletle savaş halinde olması ile izah olunabilir. İşe yarar önemli toplar bu iki cepheye tahsis edildiğinden önemi olan fakat acil bir durum arzuetmeyen Özi kalesine yukarıda bahsedilen işe yarar fakat makbul olmayan toplar gönderilerek bölgenin güvenliği temin edilme yoluna gidilmişti.

İcmâl muhasebe

İcmal muhasebe kısmının başında şu cümle yer almaktadır: Top dökümü ve kundak yapımı ile kapudan ve serdar Sinan Paşa'nın şark seferi ve Özi kalesi mühimmatı için, Yeniçeri Ağası ve Tophâne nâzırı Hasan Ağa marifetiyle ve Tophâne emini ebna-i sipahiyandan Hasan (b.) Abdullah mübaşeretiyle Tophâne-i Âmire'nin 10 şaban 1012 ile 26 Zilhicce 1012 tarihleri arasındaki gelir ve imallerinin muhasebesinin icmalidir.⁵⁶

Bu başlıktan sonra gelirler (asl-ı mâl) kısmı gelmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi defter, akçe ve kantar hesabına göre iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısım gelirler, akçe cinsinden olan hesaptır. Buna göre ilk olarak Tophâne ve bağçe-i has ambarında bulunan 578 kantar bakırın 263,5 kantarı, fermân-ı âlî ile İstanbul çarşısı emînine, kantarı 1760 akçeden olmak üzere 463 760 akçeye satılmıştır. Geriye 314,5 kantar bakır kalmıştır. İkinci olarak ta kullanılmayan bir kadırgadan⁵⁷ çıkan eski çivilerin satılmasıyla 8250 akçe gelir sağlanmıştır. Buna göre bu dönemde Tophâne'nin toplam 472 010 akçe geliri bulunmaktadır.

Giderler (vuzî'a min zâlîke) kısmına gelince. Burada üç grup için harcama yapıldığı görülmektedir. İlk olarak keten,⁵⁸ revgân-ı pih (don yağı), âhen-i hâm (ham demir), tel-i âhen (demir tel), mil-i âhen (demir mil), mesâmir-i mütenevvia (çeşitli çiviler), tuğla, kürek, kâse-i çûb (tahta kâse), resen-i Tire (Tire ipliği), yedek⁵⁹ (zincir, yular), gerdel (dışı pirinç kaplı tahta kova), kova, gırbal (kalbur), kârid (bıçak), keçe-i siyah (siyah keçe), meşin, kabza-i balta (balta sapı), kerestehâ-i çûb-ı mütenevvi'a (çeşitli tahta kereste), seng-i ateş (ateş taşı), hâk-i zerd ve sefid (ak ve sarı balçık), teneke-i âhen (demir teneke), sıruk, sürb (kurşun), kum, âhen-i maymuncuk (demir maymuncuk) ve diğer malzemeler için 143 695 akçe ödenmiştir. İkinci grupta bulunan 31 kantar ve 12 kıyyelik kaşay için 110 592 akçe ödenmiştir. Üçüncü grup ise iki alt gruptan oluşmakta, sanatkârlara ve işçilere verilen ücret ve nafakaları göstermektedir. Bu grup için verilen toplam miktar 113 592 akçedir. Birinci grupta şunlar bulunmaktadır: burgucular (halat ipi burmakla görevli), kâtipler, kapıcılar, mutemedler, hademeler, esirler, gardiyanlar ve diğerleri. Bunlar için 40 629 akçe ödenmiştir. İkinci grupta yer alan marangozlar, demirciler, ırgadlar, baltacılar, bıçkıcılar, acemiler, kepecciler

56 BA, MMD, Nr. 2515, s. 2. Bu defterin okunmasında ve değerlendirilmesinde yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkürlerimi ifade etmeyi borç bilirim.

57 Telhis kısmında iki kadırgadan bahsedilirken burada sadece bir kadırga olduğu görülmektedir. Bu kısımdaki hesap doğru olduğuna göre telhisteki bilgi yanlıştır.

58 Keten/kettan: Lifleri dokumacılıkta, tohumu çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan bitki.

59 Yedek: İp, kayış, zincirden yapılan yular (M. S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihteki Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 365).

(kalıplara dökülecek eriyiği taşıyan kişiler) ve diğerleri ile peremecilere (iki kürekli ağır kayıkları ile Tophâne'ye çeşitli malzeme taşıyanlar) ise 72 963 akçe ödenmiştir.⁶⁰

Kalan (el-bâki) kısmında ise 104 131 akçe gözükmektedir. Bu da dört defada hazîne-i âmireye 2 Zilkade 1012'de 16 000 akçe; 23 Zilhicce 1013'te 15 000 akçe; 28 Zilhicce 1013'te 66 751 akçe; 3 Cemaziyelevvel 1014'te de 6380 akçe olarak geri ödenmiştir.⁶¹

Bundan sonraki kısımda ise Tophâne'ye çeşitli yerlerden getirilen malzemeler ve miktarları yer almaktadır. Dört gruptan oluşan bu malzemeler ve geldikleri yerler şu şekildedir: İznikmid'ten (İzmit) 20 adet kundak tahtası, Gemlik'ten 185 çeki yakacak odun, İstanbul harc-ı hâssa emîni Ali Efendi'den 2 kantar pamuk ipliği ve Karamürsel'den 6800 adet gülle.⁶²

İcmâl kısmının kantar cinsinden ikinci bölümü ise şu şekildedir. Başlıkta toplar ve diğer malzemelerin dökümü için alınan bakır, tunç, kalay ve diğer malzemenin muhasebesinin icmâlidir yazısı yer almıştır. Daha sonra alınan malzemelerin miktarı ve nerelerden temin edildiği yazılıdır. Buna göre bakır 578 kantar olup bunun 500 kantarı bağçe-i has mahzeninde, 78 kantarı da Tophâne anbarında mevcuttur. Tunç ise yine Tophâne anbarında mevcut olup 265 kantardır. Kalay satın alınmış olup 31,5 kantar ve 12 kıyyedir. Çelik de yine Tophâne anbarında mevcut olup 2,5 kantardır.

Toplanan 877 kantar ve 12 kıyye olan malzemedan yapılan toplar ve diğer malzemeler şunlardır. Malzemenin 533 kantarı şâhî darbzen topu, kolomborna topu ve top kepeçleri için kullanılmıştır. Bunların ayrıntılı verileri ise şu şekildedir. Padişah hazretleri için 2 adet küçük şakaloz topu, 1 kantar (54 kg.) malzemedan yapılmıştır. 4 adet tunç tekerlek için 2 kantar malzeme kullanılmıştır. Her biri 10 kantar (540 kg.) olan şâhî darbzen toplarından 46 adet yapılmış ve bunlar için toplam 460 kantar (24 870 kg.) malzeme harcanmıştır. Bu topların 43'ü Sinan Paşa'nın şark seferi için, 3 tanesi de Özi kalesine tahsis edilmiştir. Her biri 15 kantardan (811 kg.) olan dört adet kolomborna topu için 60 kantar (3 244 kg.) malzeme kullanılmıştır. Bunların ikisi şark seferine diğer ikisi de Özi kalesine gönderilmiştir. 70 adet top kepeçesi için 10 kantar malzeme sarfedilmiş olup bunun 55'i şark seferine 15'i de Özi kalesine tahsis edilmiştir.⁶³ Buna göre yapılan toplardan iki küçük şakaloz topu padişaha, şâhî darbzenlerin 43'ü şark seferine,

60 BA, MMD, Nr. 2515, s. 2.

61 BA, MMD, Nr. 2515, s. 3.

62 BA, MMD, Nr. 2515, s. 3.

63 BA, MMD, Nr. 2515, s. 3.

3'ü Özi kalesine, kolomborno toplarının 2'si şark seferine diğer ikisi Özi kalesine, top kepeçlerinin 55'i şark seferine, 15'i de Özi kalesine verilmiştir.

Malzemelerin top yapımından başka kullanıldığı diğer yerler ve miktarları şunlardır: Padişahın kayığının mühimmâtı için 3 kantar, İstanbul çarşı emînine satılan 263,5 kantar. Bu arada döküm işlemlerinin gerçekleşmesi sırasında yüksek ısı altında karışımların bir kısmının eriyik halini alırken "ihrak-ı nar" olarak harcandığı, buharlaştığı ve kalıplara dökülürken fazladan dışarı aktığı kabul edilmektedir. Ayrıca topların iyi oturması ve eriyiğin yerleşmesi için uç kısımları fazla dökülmekte ve daha sonra kesilmektedir. Bu yollarla zayi olan karışım miktarı 5 kantar 12 kıyyedir.⁶⁴

Kullanılan bu malzemelerden arta kalan 70 kantar tunç ile 2,5 kantar çelik Tophâne mahzenine konulmuştur. Buna göre topların dökümü ve diğer işler için hiç çelik kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan 578 kantar bakırın da sadece 314,5 kantarı kullanılmıştır. 31,5 kantar ve 12 kıyye olan kalayın tamamı kullanılırken 265 kantar tuncun da 70 kantarı kullanılmamıştır. İki şakaloz topu, 4 kolomborna ve 46 şâhî darbzen topu için toplam 521 kantar malzeme kullanılmıştır. Bu malzemenin ne kadarının bakır, tunç ve kalaydan oluştuğu belirtilmemekle beraber, kullanılan miktar bilindiğinden bunlar hesaplanabilir. Mayalık olarak kullanıldığı anlaşılan 195 kantar tunç ihmal edildiğinde, 314,5 kantar bakır ile 31,5 kantar 12 kıyye kalay karışımıyla bronz topların döküldüğü anlaşılır ki bu da % 9,97 oranında kalay ile % 90,03 oranında bakıra tekabül eder. En makbul tunç, içinde % 10 oranında kalay bulunan bakır alaşımı olduğuna göre⁶⁵ Osmanlıların en ideal karışımla bronz top dökükleri açıkça görülür.

Muhasebenin icmâl kısmı burada sona ermektedir. Defterin mufassal muhasebe kısmına 8'inci sahifeden itibaren devam edilmiştir. Burada yine icmâl kısmının baş tarafında bulunan bilgiler Tophâne kâtibi Bosnalı İbrahim'in adı ilâve edilerek tekrar edilmektedir. Daha sonra sadece akçe cinsinden gelirler kısmı verilerek hemen giderler kısmına geçilmiştir.

Tophâne'de kullanılmak üzere satın alınan malzemeler (el-mübaya'ât)

Defterin mübaya'ât kısmında alınan malzemelerin nerelerde kullanıldığının belirtilmesi, top malzemelerinin temininden topun inşasına kadar geçen safhalarda ne tür muamelelere tabi olduğu konusunda önemli bazı bilgiler vermekte ve

64 BA, MMD, Nr. 2515, s. 4.

65 Başhoca İshak Efendi, *Usûlü's-siyaga*, İstanbul 1831-3, s. 33-34; Üfker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 12.

Kritovoulos,⁶⁶ Evliya Çelebi⁶⁷ ve Başhoca İshak Efendi'nin⁶⁸ top dökümünün nasıl gerçekleştiği konusunda verdiği bilgilerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Giderler kısmının (vuzi'a min zâlîke) ilk bölümü satın alınan malzemelere (el-mübaya'ât) tahsis edilmiştir. Dökülecek toprak ve Tophâne'nin çeşitli ihtiyaçlarının sıralandığı bu bölümde 52 malzemenin miktarı ve ödenen ücret yanında, bu malzemenin nerelerde ve ne maksatla kullanıldığı da belirtilmiştir. Satın alınan bütün bu malzemeler için 254 287 akçe ödenmiştir.

Tophâne'de gerçekleştirilen top dökümü faaliyetleri sırasında Tophâne'de ihtiyaç duyulan bakır, kalay ve tunç gibi temel döküm malzemeleri dışında kalan çeşitli malzeme sırasıyla şunlardır (malzemenin miktarı ve ödenen ücret transkripsiyon kısmında açıkça görüleceği için burada sadece malzemenin adı ve gerektiğinde kullanıldığı yerler belirtilmiştir):

- Çeşitli maksatlarla kullanılan ketân-ı harcî (adi keten) ve ketân-ı beyaz (beyaz keten);
- top kalıplarının yağlanması için kullanılan revgân-ı pih (don yağı/iç yağı);
- çeşitli malzemenin dökümünde kullanılan âhen-i hâm (ham demir);
- kalıpların bağlanması ve çeşitli maksatlarla kullanılan tel-i âhen (demir tel);
- kalıpların birbirine raptedilmesi için kullanılan çeşitli boylardaki çiviler: mismâr-ı şumar, mismâr-ı elvah, mismâr-ı pedavra;
- fırın zeminine döşemek için tuğla-i nîm-i harcî (adi yarım tuğla) ve tuğla-i çarşu (dört köşe tuğla);
- su taşımak için kullanılan gerdel-i hâs (parça tahtalardan yapılmış ve dış pirinç çenberlerle takviyeli kova⁶⁹) ve kâse-i çûb (tahta kâse);
- çeşitli tür ip ve halatlar resen-i yedek ve Tire (halat ve ip);
- muhtelif işlerde kullanmak için kürek-i çûb (tahta kürek);
- toprak ve bakır için kofa-i mütenevvia (çeşitli boy kovalar);
- kum ve toprağı elemek için gırbal (kalbur) ve elek-i muy (kıl elek);
- temizlik işlerinde kullanmak üzere kârid-i eflak ruhu (tuz ruhu);
- küçük çaplı toplar için çelik fındık (çelik gülle);
- döküm esnasında ocağın etrafında çalışan ve ateş ile ilgilenen işçilerin giyeceği elbisenin ve eldivenlerin yapıldığı keçe-i siyah (siyah keçe);

66 Kritovoulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, İstanbul 1328, s. 50-55.

67 *Seyahatnâme*, I, s. 436-439.

68 *Usûlü's-siyaga*, s. 45 vd.

69 *Lingua Franca*, Nr. 781.

- eldiven ve körük vs. yapmak için meşin-i beyaz (beyaz deri);
- top kalıplarının içine sürmek için şem-i asel (balmumu);
- mukavva;
- kalıpların birbirine raptı için kullanılan mismâr-ı mertek-i kebir (büyük boy çivi);
- sepet-i ateş (ateş sepeti);
- kabza-i balta (balta sapı);
- ocakta yakmak için engişt (odun kömürü);
- kalıp yapmak için verge-i siyah (siyah kereste);
- top kalıplarının içini doldurmak ve fırın ihtiyacı için hâk-i zerd ve hâk-i sefid (beyaz ve sarı balçık);
- toprağın mayi haline gelmesini sağlamak için beyzâ-i mâkiyan (tavuk yumurtası);
- yuvalak (gülle);
- topun içine gülleyi yerleştirmek için veya sıkışan gülleyi çıkarmak için kullanılan tomar;
- kalıpların yağlanmasında ve aydınlatmada kullanılan şem'i revgan (mum yağı) ve revgan-ı zeytûn (zeytin yağı);
- malzeme taşımak için kullanılan teneke-i âhen siyah (siyah demir teneke);
- ocağın içindeki ateşi karıştırmak için sırk-ı çûb (tahta çubuk);
- kurşun;
- kum;
- teneke-i âhen (demir teneke);
- çeşitli maksatlarla kullanılan demir maymuncuk;
- kabza-i kazma (kazma sapı);
- ip veya halat yapılacak pamuğun burulması için kullanılan dil-i makara-i çûb (tahta makara dili);
- topun içnelik yani ateşleme kısmını yapmak için kullanılan kalıb-ı çûb (tahta kalıb);
- hurdevât-ı sâire (çeşitli hırdavat);
- büyük topların dökümünden önce kurban edilmek üzere agnâm (koyunlar);
- temizlik için cârûb-ı meydân (saplı meydan süpürgesi);
- kürek-i çûb (tahta kürek).⁷⁰

70 BA, MMD, Nr. 2515, s. 8-9.

Tophâne'de çalışan sanatkârlar ve işçiler (el-icârât)

Tophâne defterlerinde icârât bölümlerinde yer alan giderler kısmının ikinci bölümü, Tophâne'de çalışan veya çeşitli şekillerde Tophâne'ye malzeme getiren sanatkârlara-işçilere ödenen ücretleri göstermektedir. Burada sadece ödenen toplam miktar belirtilmiş olup yevmiyeleri ve sayıları hakkında bilgi verilmemiştir. İşçilere ve sanatkârlara ödenen toplam ücret 113 592 akçedir. Onyedii grubun bulunduğu bu kısımda yer alan sanatkâr ve işçiler şunlardır:

Birinci grup: Halat veya çeşitli ip yapan burgucular, gelir-gider hesaplarını tutan divan kâtipleri, para işlerini yürüten mutemetler ve diğer hademeler;

İkinci grup: mîrî eserler ve bunların başlarında bulunan gardiyanlar;

Üçüncü grup: müslüman ve zimmîlerden oluşan marangozlar (top kundağı ve top kalıbı yaparlar);

Dördüncü grup: demirciler (bunlar demir malzemelerin yapımı ile ilgilenirler);

Beşinci grup: demir, bakır ve taş gibi ağır malzemelerin çeşitli yerlere taşınmasında istihdam edilen ırgadlar;

Altıncı grup: ocakta yakılmak üzere getirilen çam ağaçlarının yarılmaları işinde çalışan baltacılar;

Yedinci grup: ağaçları kereste ve çita yapan errekeşân (bıkcıcılar);

Sekizinci grup: kârhâne-i âmire binasının yapılmasında çalıştığı için nafaka alan bazı demirciler;

Dokuzuncu grup: Mahzen-i hâssa'dan Tophâne-i Âmire'ye bakır getiren peremeciler;

Onuncu grup: imtihan edilecek topçulara ait barutu getiren peremeciler;

Onbirinci grup: kârhânede çalıştırılan gilmân-ı acemiyân;

Onikinci grup: top dökücüleri ve top kalıplarını çukura indiren çukurcular;

Onüçüncü grup: hâssa kepçeleri döken zimmî kepçeciler;

Ondördüncü grup: Tophâne'ye alınan veya Tophâne'den satılan bakırı tartan kantarcı Hasan'a verilen ücret;

Onbeşinci grup: tershânede bulunan eski kadırgayı Tophâne'ye getiren peremeciye verilen ücret;

Onaltıncı grup: fırın yapmak için kullanılan bakırı işleyenlere verilen ücret;

Onyedinci grup: su fiçisini ve kofa ağızını tamir için ödenen ücret.⁷¹

71 BA, MMD, Nr. 2515, s. 10.

Bu kısımdan sonra “kalan” (el-bâki) kısmı gelmekte olup daha önce icmâl kısmında belirttiğimiz gibi burada da 104 131 akçenin Hazine-i Amire'ye geri ödendiğini gösterir.⁷² Bu kısmın ardından yine kantar cinsinden alınan malzemenin muhasebesi icmâl kısmında olduğu gibi verilmektedir.⁷³ Bu kısmın sonunda icmalden farklı olarak sadece ‘bende Hasan emîn-i tophâne’ imzası yer alır.⁷⁴

Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısından imparatorluğun çöküşüne kadar yoğun bir faaliyet içerisinde olan Tophâne-i Âmire müessesesi, aynı zamanda devletin en büyük askeri sanayi tesisidir. Dönemin ateşli silah teknolojisinin en son imkanlarının kullanıldığı bu fabrikada her türlü silah ve mühimmat üretilebilmekteydi. Çaplarına göre oldukça farklı büyüklüklerde olan toplar yanında iki parçalı topların da üretildiği, bunun yanında saraya ve saray dışına bir takım basit eşyanın da yapıldığı Tophâne faaliyetlerinin değerlendirilmesi için gelir-gider kayıtlarının tutulduğu muhasebe defterlerinin iyi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Özellikle Osmanlıların, onaltıncı ve onyedinci asırlarda top ve barut yapmak için kullandıkları malzemenin kimyasal bileşimlerini tesbit edebilmek ve bunların oranlarını belirlemek, kullanılan malzemelerin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasıyla mümkün olacaktır. Bunun yanında bu tür defterlerin dikkatle incelenmesi, kullanılan teknik terimlerin ve malzeme adlarının tesbit edilmesine ve dolayısıyla bundan sonra bu sahalarda araştırma yapacaklara kolaylık sağlayacaktır. Bir kısmı halen kullanılan bu terimlerin özellikle gelişen teknolojiyle birlikte tarihe gömülenlerini meydana çıkarmak, o dönemdeki ateşli silahlarla ilgili terminolojinin anlaşılmasına ve teknolojinin öğrenilmesine önemli ölçüde yardımcı olacaktır. Bu defterlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi, Osmanlı ateşli silah teknolojisi tarihine ışık tutması açısından faydalı olacaktır.

72 BA, MMD, Nr. 2515, s. 10.

73 BA, MMD, Nr. 2515, s. 11.

74 BA, MMD, Nr. 2515, s. 11.

**1012 (1604) TARİHLİ
TOPHÂNE-İ ÂMİRE MUHASEBESİNİN METNİ**

Arz olundu fi 18 CA sene 1014

sureteş câde fi 16 C sene 1014

Bi'l-fi'il vezîr olup sâbika kapucubaşı ve yeniçeri ağası iken Tophâne-i Âmire nâzırı olan düstûr-u mükerrerrem müşîr-i mufahham Hasan Paşa kulları ma'rifetiyle Tophâne-i Âmire emîni Sipahi Hasan kullarının bin on iki Şabanının onuncu gününden sene-i mezbûre Zilhiccesinin yirmialtıncı gününe değin vâki' olan dört ay ve onaltı günlük muhasebesinde mahzen-i âmire ve gayriden beşyüzyetmişsekiz kantar ham bakır makbûzı olup zikr olunan bakırın ikiyüzaltmışüç buçuk kantarın binyedisi yüzaltmış akçe hesabı üzere, dörtyüzaltmışüçbinyediyüzaltmış akçaya fûruht edüp ve sekizbinkiyüzelli akçelik iki kadırgadan çıkmış köhne enser satıp cem'an dörtyüzyetmişikibinon akçe makbûzları olup meblağ-ı mezbûrdan ikiyüzellidörtbinikiyüzsekseneyedi akçelik keten ve don yağı ve ham demir ve tel-i âhen ve mesâmîr-i mütenevvi'a ve tuğla ve kürek ve kâse-i çûb ve resen-i Tire ve gerdel ve koğa ve kalbur ve bıçak ve keçe-i siyah ve meşin ve kabza-i balta ve kereste-i çûb-ı mütenevvia ve seng-i ateş ve sarı ve ak balçık ve teneke-i âhen ve sırık ve kurşun ve kum ve âhen maymuncuk ve kalay alup ve yüzonüçbinbeşyüzdoksaniki akçe burgucılar ve bevâblar ve mu'temedler ve mîrî forsalar ve vardıyanlar ve huddâm-ı sâire ve gayrin nafakalarına ve dülgerler ve demirciler ve ırgadlar ve baltacılar ve ırgadlar ve bıçakçılar ve peremeciler ve acemi oğlanları ve keşpeciler ve gayrin ücretlerine verip ve tevârih-i muhtelifle ile hazîne-i âmireye yüzdörtbinyüzotuzbir akçe teslim edip makbûzlarına tamâmen cevab vermiş olurlar.

an yed-i Hasan Halife

fi 29 ZA sene 1015

İcmâl-i muhasebe-i vâridât-ı ve ihrâcât-ı Tophâne-i Âmire berâ-yı rihten-i tophâ ve kundakhâ berâ-yı mühimmât-ı sefer-i hümâyûn be-cânib-i şark bâ-Hazret-i Sinan Paşa kapudân ve serdâr-ı asâkir-i mansûre ve kal'a-i Özi be-ma'rifet-i Hazret-i Hasan Ağa ağa-yı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî nâzır-ı Tophâne-i Âmire be-mübâşeret-i Hasan Abdullah an ebnâ-i sipahiyân bölük 8 fi yevm 37 emîn-i Tophâne 10 Şa'ban sene 1012 ilâ 26 Zilhicce sene-i minh ber müceb-i muhasebe-i ağa-yı müşârumileyh.

I - Asl-ı mâl an bahâ-i nühâs-ı mîrî ve gayruh 472 010

A. el-irâd nühâs-ı mîrî an mahzen-i bağçe-i hâs ve an mevcûd-ı anbâr-ı Tophâne

nühâs kantar 578

Minhâ fûruht be-emîn-i sûk-ı İstanbul bâ-fermân-ı âlî

nühâs kantar 263,5 *beher kıyye fî 40, beher kantar fî 1760*

minhu 463 760

el-bâki berâ-yı rihten-i tophâ ve gayruh nühâs kantar 314,5

B. ani'l-mebfât an bahâ-i mesâmîr-i köhne ki ez kadırğa-i amel-mânde ihrâç şûde bud

kadırğa-i köhne 1 kıymet-i mesâmîr 8250

II - Vuzi'a min zâlike 367 879

A. be-cihet-i bahâ-i ketan ve revgan-ı pih ve âhen-i hâm ve til-i âhen ve mil-i âhen ve mesâmîr-i mütenevvi'a ve tuğla ve kürek ve kâse-i çûb ve resen-i tîre ve yedek ve gerdel ve koğa ve gırbal ve kârid ve keçe-i siyah ve meşin ve kabza-i balta ve kerestehâ-i çûb-ı mütenevvi'a ve seng-i ateş ve hâk-i zerd ve sefid ve teneke-i âhen ve sırik ve sürb ve kum ve âhen-i maymuncuk ve gayruh ma'a navlûn-ı hîme 143 695

B. be-cihet-i bahâ-i kal'ı kantar 31,5 kıyye 12
minhu 110 592

C. el-icârât ma'a nafakât 113 592

a. be-cihet-i nafaka-i burguciyân ve kâtibân ve bevvâbân ve mutemedân ve hademe-i sâyire ve forsahâ-i mîrî ve vardiyân ve gayruh 40 629

b. be-cihet-i ücret-i neccârân ve haddâdân ve ırgâdân ve baltacıyân ve errekeşân ve acemiyân ve kefçeciyan ve gayruh ve peremeciyan 72 963

III - el-bâki

104 131

minhâ teslimât be-hazîne-i âmire bi'd-defeât

104 131

def'a fî: A- 2 Z sene 1012 16 000

B- 23 ZA sene 1013 15 000

C- 28 ZA sene 1013 66 751

D- 3 CA sene 1014 6 380

an cânib-i mezkurîn âmede

a. an cânib-i İznikmid âmed elvâh-ı kundak aded 20

b. an cânib-i Gemlik âmede hîme çeki 185

c. an cânib-i Ali Efendi emîn-i harc-ı hâssa-i İstanbul
âmede rişte-i penbe kantar 2

d. an cânib-i Karamürsel âmede yuvalak aded 6800

İcmâl-i muhasebe-i nühâs ve rûy ve kal'ı ve gayruh
berâ-yı rihten-i tophâ ve gayruh

yı Şâh-ı acem firistade bâ-serdâr-ı ekrem hazret-i Cıgalazâde Sinân Paşa *yesserallahu ma yeşâ* der zamân-ı kıdvetül emâcid ve'l-ekârim hazret-i Hasan ağa-yı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî nâzır-ı Tophâne-i Âmire be-mâ'rifet-i Hasan Abdullah an ebnâ-i sipahiyân -bölük 8 fi yevm 37- emîn ve be-kalem-i İbrahim Bosna an sarây-ı Galata an cemâ'at-i mütekâidîn-i bağçe-i hâssa-i İstanbul kâtib-i Tophâne mübaşeret-i mezbur, el-vâki' fi 10 şehr-i Şa'ban sene isnâ aşere ve elf ilâ 26 Zilhicce sene-i minh

I - Asl-ı mâl an bahâ-i nühâs-ı mîrî ve gayruh 472 010

A. el-îrad nühâs mahzen-i mîrî ve mevcûd-ı anbar-ı Tophâne-i Âmire
nühâs kantar aded 578

Minhâ fûruht be-emîn-i sûk bâ-fermân-ı âlî

nühâs kantar 263,5 *beher kıyye fi 40, beher kantar fi 1760*

minhu 463 760

el-bâki berâ-yı rihten-i tophâ nühâs kantar 314,5

B. el-mebî'ât an bahâ-i mesâmîrhâ-i köhne-i kadırğa-i hâssa an Tershâne-i Âmire
averde kadırğa kit'a 1 minhu 8250

II - Vuzi'a min zâlike 367 879

A. el-mübaya'ât minhu 254 287

1) bahâ-i ketân-ı harcî, kantar adet 10 kıyye 7	5 364
2) ketan-ı beyaz, kantar 9 kıyye 20	9 152
3) revgân-ı pih, kıyye adet 306	6 732
4) âhen-i hâm, kantar adet 27	11 880
5) tel-i âhen, kıyye 230	36 800
6) mismâr-ı şumar, kıyye adet:2520	1 360
7) mismâr-ı elvah, adet 3500	700
8) mismâr-ı pedavra, adet:12 250	735
9) tuğla-i nîm-i harcî, adet 2350	1 150
10) tuğla-i çarşu, adet:300	600
11) gerdel-i hâs, adet 30	690
12) kâse-i çûb, adet 24	792
13) resen-i yedek ve Tire, adet 90	1 440
14) kürek-i çûb, adet 57	342

15)	kofa-i mütenevvi'a, adet 90	540
16)	gırbal, adet 2	70
17)	elek-i muy, aded 3	102
18)	kârid-i eflak ruhu, adet 7	140
19)	çelik fındık, adet 288	576
20)	keçe-i siyah, adet 16	560
21)	meşin-i beyaz, adet 20	600
22)	şem-i asel, kıyye 1	60
23)	mukavvâ, adet 6	36
24)	mismâr-ı mertek-i kebir, adet 380	380
25)	sepet-i ateş arşun <i>ma'a navlun ve ücret-i pereme ve gayruh</i> adet	1 390
26)	kal'ı, kantar 31,5 kıyye 12	110 592
27)	kabza-i balta, adet 31	93
28)	engişt kofa-i Brusa, adet 189	3 790
29)	verge-i siyah, adet 130	2 620
30)	hâk-i zerd pereme adet 26	650
31)	hâk-i seffid pereme adet 15	900
32)	beyzâ-i mâkiyan, adet 1450	1 916
33)	yuvalak hîme an cânib-i Gemlik âmed hükm, adet 18	2 220
34)	bahâ-i balçık-ı Kağıdhâne berâ-yı boya ? yuvalak <i>maa navlun</i> , adet 31,	923
35)	tomar zevc 120	845
36)	şem'i revgan deste, adet 22	550
37)	revgan-ı zeytûn, kıyye adet 7	140
38)	teneke-i âhen siyah, adet-kıyye 1546	24 736
39)	sırık-ı çûb, adet 239	2 390
40)	kurşun, kıyye-adet 5	40
41)	kum, pereme adet 3	618
42)	teneke-i âhen dane berâ-yı şakalozhâ der berâ-yı buden,	120
43)	âhen-i tel, adet 14 kıyye 182	2 720
44)	maymuncuk, adet 44 kıyye 779	12 656
45)	kabza-i kazma, adet 20	85
46)	dil-i makara-i çûb berâ-yı burgu	40
47)	penbe, kıyye-adet 3	120
48)	kalıb-ı çûb berâ-yı eyneklik kise, adet 4	162
49)	hurdevât-ı sâire bi'd-defeât	240
50)	agnâm berâ-yı kurban re's, 12	2 930

51)	cârûb-ı meydân, adet 2	10
52)	kürek-i çûb, adet 2	10

B. el-İcarât ma'a et-teslimât 113 592

1)	Ücret-i burguciyân ve kâtibân-ı divanân ve mu'temedân ve hademe-i sâire minhu	18 079
2)	forsa-i mîrf ve vardiyân ve gayruh	21 470
3)	neccarân-ı müslümanân ve zimmiyân ve gayruh	9 980
4)	haddâdân bi'd-defeât ve gayruh	12 750
5)	ırgadân bi'd-defeât ve gayruh	26 660
6)	baltacıyân berâ-yı yarma-i hatab-ı çam	7 966
7)	errekeşân bi'd-defeât	8 197
8)	nafaka-i bazı haddâdân der kârhâne-i âmire sahtegân	1 080
9)	pereme ve hammâliye berâ-yı avarden-i nühâs an mahzen-i hâssa ilâ Tophâne-i Âmire	829
10)	pereme berâ-yı âverden-i bârût-ı imtihân	40
11)	gılmân-ı acemiyân berâ-yı hademe-i kârhâne	568
12)	in'am-ı dökücüyân-ı top ve çukurciyân ve gayruh berâ-yı sabun bahâ ve nafaka	1 240
13)	kefçeciyan-ı zimmiyan berâ-yı kefçehâ-i hâssa	1 400
14)	Hasan kantarî berâ-yı vezn-i nühâs	310
15)	pereme berâ-yı averden-i kadırğa-i köhne an terşhâne ilâ tophâne ma'a hedm-kerde	2 126
16)	bazlama-i ? nühâs berâ-yı sâhten-i furun	870
17)	meremmât-ı kofa-i câh ve fuçî-i ab	27

III - el-bâki 104 131

minhâ teslimât be-hazîne bi'd-defeât

<i>def'a fi:</i>	A-	2 Z sene 1012	16 000
	B-	23 ZA sene 1013	15 000
	C-	28 ZA sene 1013	66 751
	D-	3 CA sene 1014	6 380

an cânib-i mezkûrîn âmed

A.	an cânib-i kaza-i İznikmid âmed elvâh-ı kundak	aded 20
B.	an cânibi Gemlik âmed hîme	çeki 185

- C. an cânib-i Ali Efendi emîn-i harc-ı hâssa-i İstanbul
berâ-yı mühimmât-ı donanma-i hümayûn destе 3 kantar 2
- D. an cânib-i Karamürsel yuvalak adet 6800

Muhasebe-i nühâs ve rûy ve kal'ı ve çelik berâ-yı rihten-i darbzenhâ-i şâhî ve kolomborna ve kefçehâ ve gayruh

- I- Asl-ı nühâs ve rûy ve kal'ı ve çelik kantar 877 kıyye 12
- a. nühâs kantar 578
- an mahzen-i bağçe-i hâs: kantar 500
- an mevcûd-ı mahzen-i tophâne kantar 78.
- b. rûy an mevcûd-ı mahzen-i tophâne kantar 265
- c. kal'ı ani'l-mübaya'ât: kantar 31,5 kıyye 12
- d. çelik an mevcûd-ı mahzen-i tophâne kantar 2,5

II- Vuzi'a min zâlîke kantar 804,5 kıyye 12

- A. be-cihet-i rihten-i darbzenhâ-i şâhî ve kolomborna ve kefçehâ ve gayruh kantar 533
- a. be-cihet-i şakaloz-ı küçük berâ-yı hazret-i padişah-ı âlem-penâh -
halledallahu hilâfetehu ve eyyede saltanatahu- kıt'a 2 kantar 1
tekerlek an rûy kıt'a 4 kantar 2
- b. be-cihet-i top-ı darbzenhâ-i şâhî kıt'a 46 kantar 460 *beher kıt'a fi 10*
kantar berâ-yı sefer-i hümayûn ı şark ba hazret-i Cıgalazâde Sinan
Paşa serdar kıt'a 43 *berâ-yı kal'a-i Özi* ba kadirga-i Şa'ban Paşa
firistâde kıt'a 3
- c. be-cihet-i top-ı kolomborna kıt'a 4 kantar 60 *beher kıt'a fi 15 kantar*
berâ-yı sefer-i hümayûn ı şark kıt'a 2
berâ-yı kal'a-i Özi bâ-Şa'ban Paşa kıt'a 2
- d. be-cihet-i kefçehâ kıt'a 70 kantar 10
berâ-yı sefer-i şark kıt'a 55
berâ-yı kal'a-i Özi kıt'a 15

B. be-cihet-i mezkûrîn kantar 271,5 kıyye 12

- a. be-cihet-i mühimmât-ı kayık-ı hazret-i hüdavendigâr kantar 3
- b. be-cihet-i fûruht emîn-i sûk-ı İstanbul kantar 263,5
kıymetеш der muhasebe-i nakdiye mukayyed est
- c. be-cihet-i ihrâk-ı nâr kantar 5 kıyye 12

III-el-bâki

mevcûd-mânde der mahzen-i tophâne

kantar	72,5
rûy	kantar 70
çelik	kantar 2,5

*bende Hasan
Emûn-i Tophâne-i Âmire*

مورخه ۱۱۱۱
 مورخه ۱۱۱۱

بالفعل لیس اولو بسا بقا قوجا باغی ویکجری ایغای الکن
 خوشخانه عامی ناظر اولان دستورمکن مشرف
 حسن بانیا اولان معرفتله طوخانه عامی امینی باغی
 قولرنک بیک اون ایکی خیاننک اونچی کوزنک شه بزور
 ذی الحجه سنک کرمی التی کونه دکین واقع اولان
 دورت ای و اون التی کونک محاسبه سنه مخزن عامی
 وغیردن بشوز تمین کوقظار خام باقر مقصود لوب
 دکراولنان باقرک ایکوز التی اوج بچی نظارن بیک
 یوزا التی اوج حایا وزره دور یوز التی اوج بیک
 پدیوز التی اوج به فروخت ادوب وکونیک ایکوز
 التی اچلوی ای قدرغه دن جفت کهنه اکن صا توپ
 التی اوج دور یوز التی ایکی بیک اون اوج مقصود
 اولوب بایغ بزورن ایکوز التی دورت بیک ایکوز کونک
 بدعی اچاق کتان و طوک باغی وغام دمور قیل آهن و سایر
 متوعه و طوغله و کورک و کاسه چوب و رس تیر
 و کزدل و قوغه و قالبور و بچاق و کچجه سیاه و مشین
 و قصه باله و کراسته چوب متوعه و سنک اتش و آ
 و اتق بالی و سنکه آهن و صریق و قورش و قوم و آهن
 مهورتی و قلاوی لوب و یوزاون اوج بیک بشی اظمسار
 ایچی اچجه بونجیلر و یوزا بونجیلر و میری بوزیده لوزار
 و خدام سایر و غیرک نفقه لرینه و دو ککرلر و دمور جیلر
 و ارغادر و باله جیلر و ارغادر و باله جیلر و بچیلر
 و برمه جیلر و عی اوغلانری و کچجه جیلر و غیرک اجرتلر
 و یوز و یوز اوج مختلفه ایله خزینه عامی به یوز و
 یوزا و یوز اوج تسلیم ادوب مقبوضلرینه تماماً جواب
 و پریش و لوزلر

Ek 1. Cigalazade Sinan Paşa'nın şark seferi öncesinde Tophâne-i Amire'de yapılan hazırlıkları gösteren muhasebe defteri. Başbakanlık Arşivi Maliye Müdevver Tasnifi Nr. 2515

المسألة السادسة

المسألة السابعة

المسألة الثامنة

المسألة التاسعة

المسألة العاشرة

المسألة الحادية عشر

المسألة الثانية عشر

المسألة الثالثة عشر

المسألة الرابعة عشر

المسألة الخامسة عشر

المسألة السادسة عشر

المسألة السابعة عشر

المسألة الثامنة عشر

المسألة التاسعة عشر

المسألة العشرون

المسألة الحادية والعشرون

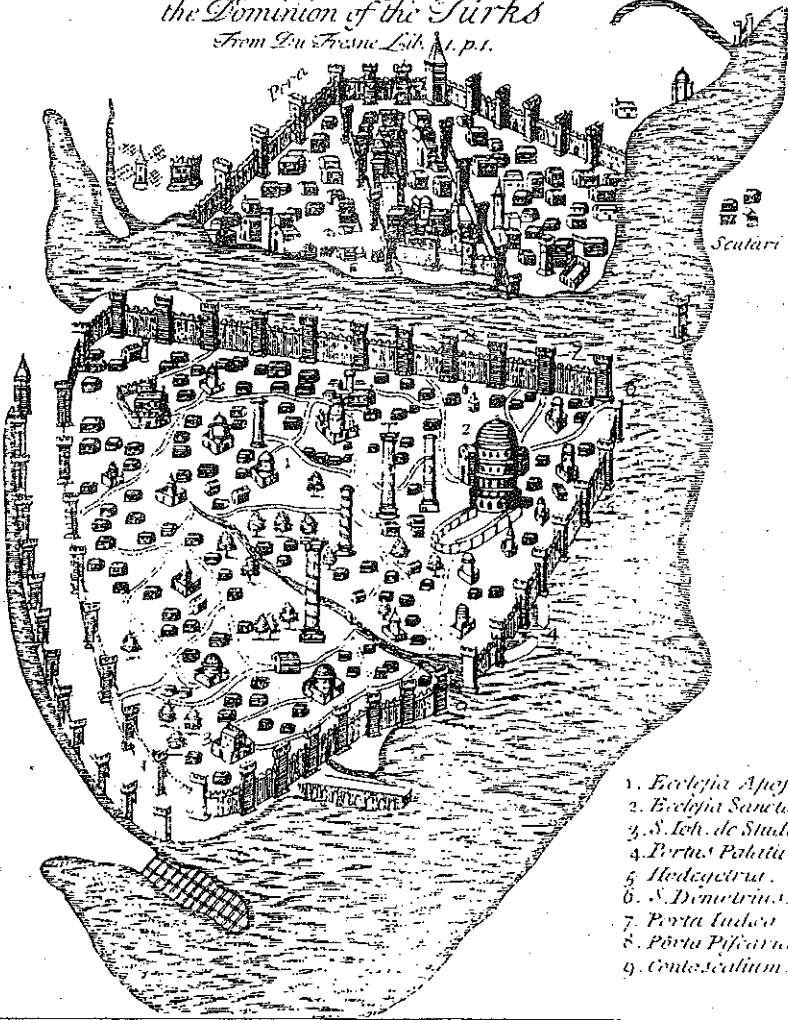
المسألة الثانية والعشرون

المسألة الثالثة والعشرون

المسألة الرابعة والعشرون

*The DELINEATION of CONSTANTINOPLE. as it
stood in the Year 1422 before it fell under
the Dominion of the Turks
From Du Fresnois Lib. 1. p. 1.*

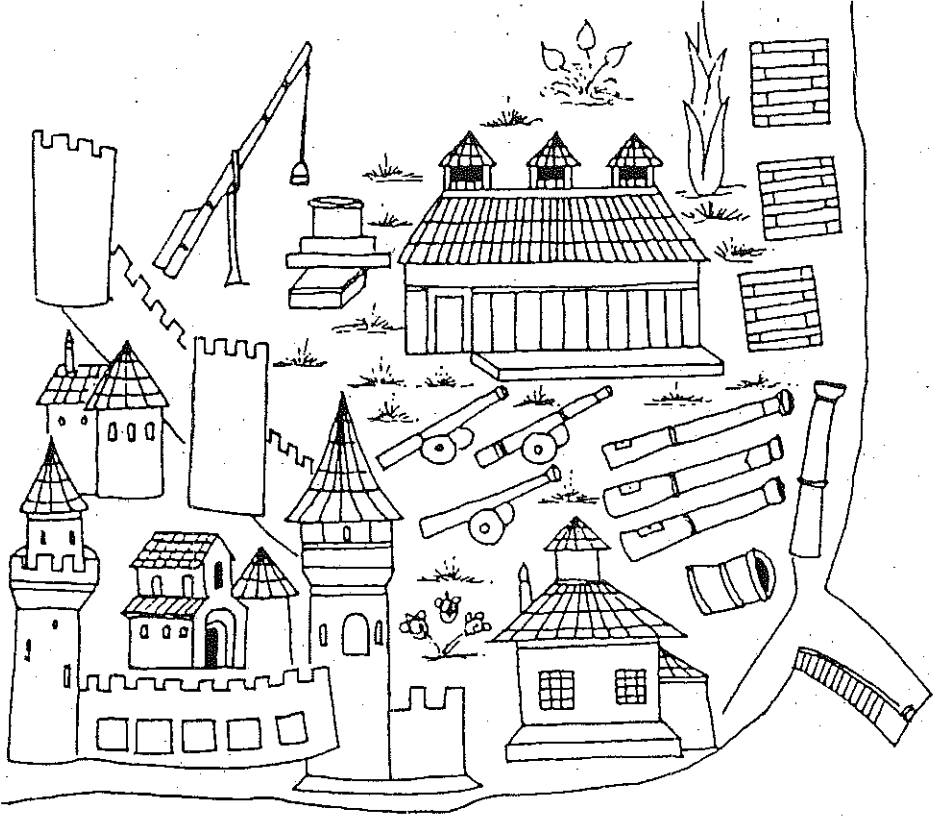
CONSTANTINOPOLIS

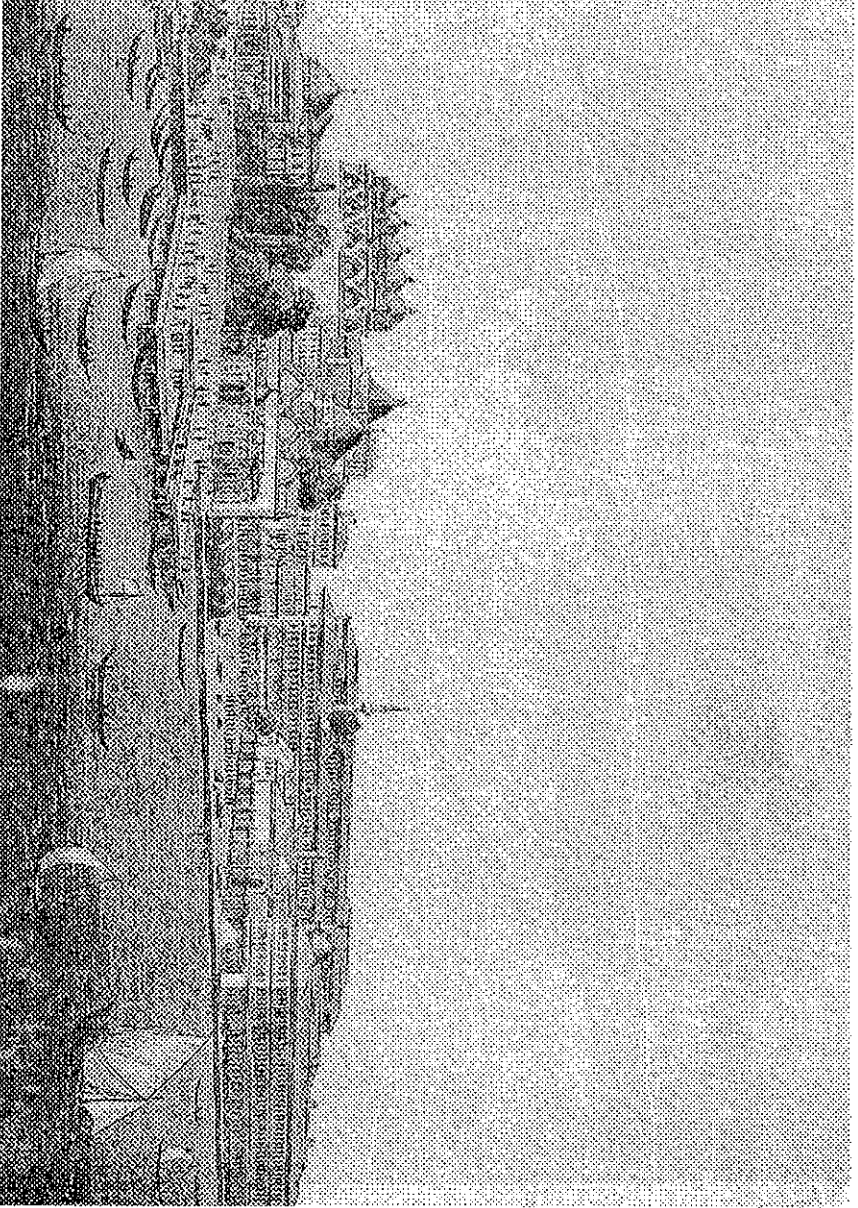
I. Tinney

İstanbul, 1422

Ek 2. Cristoforo Boundelmonti'nin 1422 yılında çizdiği İstanbul haritasında Galata dışındaki iki kilise açıkça görülmektedir. *Gravürlerle Türkiye, İstanbul I, İstanbul 1996, s. 11.*

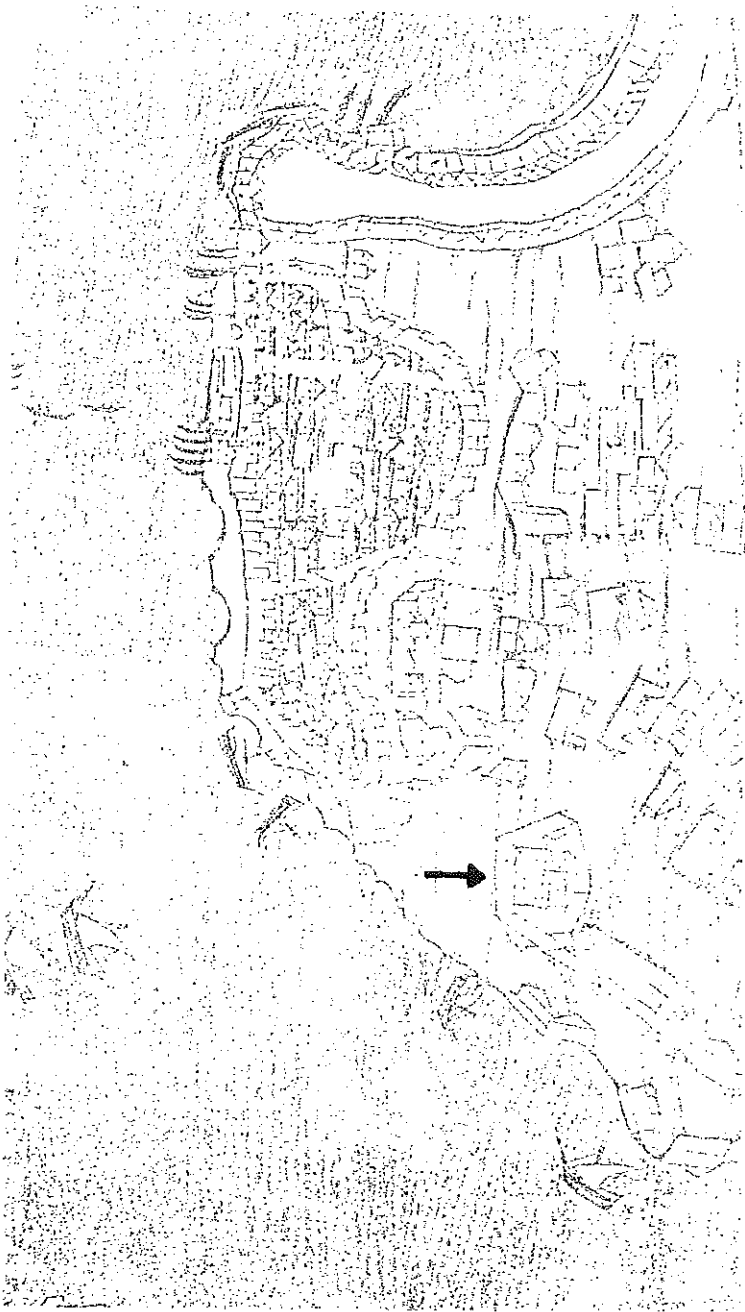
Ek 3. Matrakçı Nasûh'un İstanbul haritasında Fatih Sultan zamanında inşa edilen üç kubbeli Tophâne-i Âmire binası ve çevresinde bulunan topların çizimi. Doğan Kuban, *İstanbul An Urban History* (İstanbul, 1996).

Ek 4. 1815 yılında Tophâne-i Amire ve çevresinin genel görüntüsü. J. B. Hobhouse'un *A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople During the Years 1809 and 1810* (II, London 1812) adlı kitabından.

Ek 5. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru çizilmiş olan bir İstanbul planında Tophâne-i Amire (iki kubbeli). Pîrî Reis, *Kitab-i Bahriyye*, Berlin Königlische Bibliothek, Nr.1889, varak 184.

Ek 6. Nakkaş Osman'ın (onaltıncı yüzyıl sonları) İstanbul planında Topkapı-i Amire (iki kubbeli) *Hikmeti'dâne*, TSMK, 1523 H., varak 158b-159a.